

Анастасія Юрїївна БАУКОВА

ORCID: 0000-0002-1636-981X

Боги-цілителі як символ незалежності грецьких міст римської провінції Азія

У статті досліджено релігійний аспект самопрезентації грецьких міст римської провінції Азія в добу Антонінів та Северів на прикладі Асклепія та пов'язаних із ним постатей. Показано, що на відміну від писемних джерел, нумізматичні матеріали доводять, що Асклепій не був просто богом – покровителем медицини, а тісно пов'язаний із ідентичністю та управлінням. Висновується, що Аскленій був символом збереження грецької системи цінностей в умовах романізації.

Ключові слова: Асклепій, Гігієя, Телесфор, Пергам, Севери, Антоніни, монети, римська провінція Азія

Anastasiya Baukova

Gods of healing as a symbol of the independence of the Greek cities of the Roman province of Asia

The spiritual life of the Greeks and Romans is an interesting and important area of study. At the same time, such research usually encounters misunderstanding or prejudice regarding the “labels” of ancient deities. Moreover, the late antique written tradition, under the influence of the crisis of the religious worldview, sometimes contains very confusing interpretations of the functions of deities. The use of the entire possible range of sources allows us to trace not only the peculiarities of the cult but also the non-religious functions of a particular divine figure. Asclepius is extremely interesting in this regard. Even Pseudo-Cornutus suggested that Asclepius was originally a hero, and only later was he endowed with divine functions, relatives, and attributes. Plato drew attention to the fact that medicine and the attention of Asclepius should be focused only on those people who benefit the state. There was also a controversial attitude to the meaning of the term “Asklepiades”, which mostly included physicians as heirs of Asclepius, not his direct mythical children. The situation was also complicated with regard to the figure of Hygieia, who, in our understanding, along with Panacea, is the daughter of Asclepius, but the Orphic Hymns call her the wife of the god of healing. The situation is even more complicated with Telesphorus, a minor deity associated with the medical profession. At the same time, Asclepius of Pergamum was called Telesphorus, as reported by Pausanias. However, coins, finds of terracotta or stone figurines confirm the existence of a deity in the form of a hooded boy associated with Asclepius and Hygieia.

On the other hand, the traditional centres of worship of Asclepius in the province were the island of Kos and Pergamum, where Asclepius were present, but this fact is hardly represented in coinage. Instead, the figure of Asclepius was actively used by the magistrates of the relatively small Lydian cities of Akrasus, Hyrcanis, Нурпапа, Saitta, and others. During the Severus dynasty, Asclepius became extremely popular in the minting of coins with the emperor's bust and various medallions

on the occasion of city alliances or confirmation of the right of neocorator. From this point of view, this topic was not the subject of special research. This is its scientific novelty.

Keywords: Asclepius, Hygieia, Telesphorus, Pergamum, Severus, Antoninus, coins, Roman province of Asia

Духовна сфера життя людей різних історичних епох обов'язково стосувалась турботи про добре майбутнє та якість життя, а отже – здоров'я. Фантазія представників стародавніх суспільств була надзвичайно розвиненою і функції божеств часто могли бути доволі розмитими та змінювались в конкретних історичних чи географічних умовах. Згодом божества – опікуни окремих галузей життя стали ще й відігравати невластиву їм репрезентативну роль – стали символами регіону чи конкретного міста. Так, Олімпія асоціювалась із Зевсом, острів Делос – з Аполлоном, Афіни – з Афіною Палладою, острів Кіпр – з Афродітою. Із кризою міфологічного світогляду та розвитком філософії ці усталені релігійні традиції стали в прямому та переносному сенсі монетизуватися.

У запропонованому дослідженні буде звернуто увагу на представленні Асклепія в монетному карбуванні міст римської провінції Азія, яка була одним із центрів розвитку медицини в античному світі. Але, поза традиційними функціями та центрами, Асклепій тут представлений у зовсім відмінному контексті. У вітчизняному антикознавстві питання карбування провінції не було предметом спеціальних досліджень, а загалом увага дослідників зосереджувалась здебільшого на питаннях культу. У статті буде розвинуто положення досліджень турецьких дослідників Бекірчана Тахберера та Ільтера Узеля, які вивчали особливості карбування Кілікії [2, 3].

Серед найважливіших питань людського існування здоров'я посідає одну із ключових позицій, тому кожна релігійна система включала у себе божеств та духів, які дбали про здоров'я людей і помагали одужати в разі проблем чи хвороб. На момент свого найвищого піднесення грецький пантеон включав у себе кілька богів та міфічних сотворінь, пов'язаних з оздоровленням та медициною. Ця група так чи інакше була пов'язана із найдавнішим богом-цілителем – Аполлоном. З "Іліади" відомо було, що Аполлон мав владу насилати чуму і визволяти людей від епідемій. Різноманітні імена та епітети, які давали Аполлону, особливо пізніші автори, такі як *akesios*, *akestôr*, *alexikakos*, *sotêr*, *apotropaios*, *epikuurios*, *iatromantis* та інші, описують цю силу [10, I. 3. § 3, VI. 24. § 5, VIII. 41. § 5]. Ця здатність допомагати вилилась в те, що сином Аполлона стає Асклепій, якого вважали справжнім богом мистецтва лікування. Окрім прямих функцій, пов'язаних із медициною, в римський час Асклепій став також важливим символом внутрішньої незалежності грецьких полісів римської провінції Азія. Саме цей аспект буде в центрі уваги запропонованого дослідження.

Наше бачення грецької релігії часто є дуже спрощеним, на що вказує аналіз античних джерел. Джерельну базу для розуміння походження Асклепія складають різноманітні джерела: від праць Гесіода та Гомера до Орфічних гімнів та "Держави" Платона.

Піндар в оді "Асклепій" до Гієрона Сіракузького називав Асклепія втамовувачем тіл, тим, що лякає хвороби, та добрим теслею безболісності [11, 3, 1c].

Луцій Анней Корнута в своїх “Епідромах” (“Грецька теологія”) критично ставиться до того, що Асклепій є сином Аполлона, який познайомив людей з медициною і це було потрібно, щоб і ця сфера підлягала божественності. Ім’я Асклепія походило від лагідного способу лікування (*epios iasthai*) чи від віддалення трупного задубіння як ознаки смерті (*apoklesis*) [12, 33.2]. Власне для того й біля Асклепія уміщували вужа. Змія вказувала на те, що той, хто користується медициною та молитвами відсуває від себе хвороби і старість. Одночасно вуж вказував на увагу, потрібну для лікування. Сама палиця символізувала те, що якщо не спертись на ці поради, то можна гарантовано захворіти та зазнати поразки. Л. Корнута називає дружиною Асклепія Епіону для того, щоб показати як недуги полегшуються м’яким лікуванням [12, 33.3].

Асклепій не від необізнаності чи від недосвідченості не передав своїм нащадкам знань про “лагідний спосіб” лікування, він знав, що в державі кожному, хто дотримується добрих законів, призначено певну справу, яку він повинен виконувати, і ні в кого не зостається часу, щоб хворіти й лікуватись упродовж цілого життя. Цікаво, що це можна спостерігати в ремісників, а не в багатіїв і тих, у кого нібито все гаразд [2, 3, XIV].

Бачення Платона є дуже важливим для розуміння державницької позиції Асклепія і тої функції, яку він посідатиме в римський час у світоглядній картині греків. Згодом Платон пише наступне: “Асклепій знав про це: тим, хто від природи має здорове тіло й веде здоровий спосіб життя, але підхопив якусь незвичайну недугу, – саме людям, що опинилися в подібному стані, Асклепій відкрив своє мистецтво оздоровлення: ліками і розтинами виганяти недуги, дотримуватись при цьому звичного способу життя, щоб не зашкодити громадським справам. Коли ж ішлося про внутрішні хвороби, які тягнуться упродовж життя, Асклепій навіть не намагався хоч трохи полегшити стан хворого і, затаючи хворобу, продовжити людині її нікчемне животіння, щоб вона, до того ж, народила ще й таких самих дітей. Бо хто не здатний прожити визначений людині термін, того, вважав Асклепій, не слід і лікувати, бо така людина не потрібна ні сама собі, ні державі.

– Ти кажеш, що Асклепій піклувався про державу? – запитав він.

– Ясна річ, – відповів я. – І сини його засвідчили, що він був таким. Хіба ти не знаєш, що вони відзначились у битвах під Троєю, де застосовували своє мистецтво лікування саме так, як я й кажу? [2, 3, XV]

Окремої уваги заслуговує представлення Асклепія та його родичів у монетному карбуванні. Іконографія бога відрізнялась від літературної традиції, і, власне, завдяки монетам ми можемо глибше проаналізувати візуалізацію покровителя медицини. Підкреслимо, що географія розвитку медичних шкіл та храмових комплексів на честь Асклепія не завжди співпадала з географією полісів, на монетах яких є зображення бога чи Гігієї. Наприклад, давнім і найбільш знаним центром вшанування Асклепія у материковій Греції був Епідавр. Тут Асклепій з’являвся на монетах, датованих III–I ст. до н. е. і переважно вміщувалась його погруддя або культова статуя бога, що сидить на троні, виконана Фрасимедом.

Загалом, дослідники грецької релігії сходяться у тому, що Асклепій пройшов довгу еволюцію від героя до бога. З другого боку, пізніші інтерпретатори грецьких

міфів, зокрема вже згаданий Корнут, хотіли показати Асклепія радше як ідеального лікаря, ніж божественну силу.

Традиційно з Асклепієм був пов'язаний острів Кос. Однак в монетному карбуванні острова Асклепій був представлений не більше, ніж в інших полісах провінції Азія. Також цікавим було те, що від часів Пергамського царства Асклепій з'являвся на монетах і повністю зник з автономного чи провінційного карбування в римську добу. На відміну від інших регіонів, Кос випускав срібні тетрадрахми та тетроболи, тому в представницькій та економічній ієрархії монети з Асклепієм з Коса займали значно вищу позицію. Саме постать Асклепія вибрали магістрати для оформлення монети із погруддям доволі контroversійної персони римської історії – Нікія з Коса.

Якщо проаналізувати зображення Асклепія, то, окрім відомої статуї дорослого чоловіка в хітоні, що спирається на палицю, обвиту вужем, саме монетні типи дають значну типологію зображень, які не збереглися до сьогоднішнього дня. Цілком зрозуміло, що монетна традиція представлення богів, як, з рештою, і державних діячів різних часів, починалась із вміщення погруддя чи символу. Однак бородату голову Асклепія з густою бородою доволі легко було сплутати з Зевсом, тому монет із погруддям не так багато. Додатковою причиною була і хронологічна особливість, адже на одному боці монет I–III ст. н. е., як правило, вміщувались погруддя імператорів або членів їхньої родини.

Як вже відомо, одним із важливих символів Асклепія була змія (вуж). Вважається, що ця змія вказує на хтонічне походження самого бога. Інше пояснення цього явища було більш прагматичним, адже змія була символом довголіття (через шкіру, яку вона регулярно скидала та, як вважалось, цим продовжувала собі життя). Також із зміїної отрути виготовлялись ліки. На монетах із символікою Асклепія можна побачити або його палицю, обвиту змією (як на монетах з Гірганіс), або змію із піднятою головою, яка обвилась навколо омфала (на монетах з Косу), або просто змію навпроти погруддя Асклепія (як у Мастаурі). Чіткої тенденції простежити не вдається, адже в різні часові проміжки присутні різні типи.

Одним із сталих зображень Асклепія була статуя бородатого чоловіка, що стоїть, спершись на палицю зі змією. Цей тип був добре впізнаваним і не потребував додаткової атрибуції, тому магістрати міст використовували його в карбуванні. Цей тип представлення Асклепія можна навіть називати канонічним. Якщо йдеться про напів автономне карбування I–II ст. н. е., то реверс монети доповнювався відповідним етнонімом міста-емітента (Гіпайпа (ΥΠΑΠΗΝΩΝ), Багіс (ΒΑΓΗΝ-ΩΝ), Феатіри (ΘΥΑΤΕΙΡΗΝΩΝ) тощо)¹. У цьому ж виді монет зображенню Асклепія товаришували традиційні для напівавтономного карбування божества – Тюхе, Геракл, Серапіс (*ил. 1*). Також для напівавтономного карбування I–II ст. н. е. характерне уміщення погруддя Асклепія на лицьовому боці монети, чи просто його палиці на зворотньому боці (як в карбуванні Гірганіс, *ил. 2, ил. 3*).

Важливим символом збереження ідентичності мешканців провінції Азія стало вміщення Асклепія на монетах такими важливими персоніфікаціями як Демос та

¹ Примітним є те, що на монеті із погруддям Каракалли в м. Багіс навколо постаті Асклепія буде вміщено поєднання етноніма та титулу імператора: ΚΕΣΑΡΕΩΝ ΒΑΓΗΝΩΝ [7, 91].

Іл. 1. Монета напівавтономного карбування з Феатири, з погруддям Серапіса та зображенням Асклепія на зворотньому боці [7, 80], та з Сітті з погруддям Асклепія та Гераклом [14, 395]

Іл. 2. Палиця Асклепія на монеті із погруддям Сабіни і етнонімом Гірканіс. [7, 15]

Іл.3. Палиця Асклепія на монеті напівавтономного карбування з Гірканіс [8, 4; 9, 551]

Священний Сенат. У порівнянні з богинею Тюхе таких монет було в рази менше, але сам факт включення Асклепія в цей вид дуже промовистий. Особливо це підкреслювалось географією, адже Асклепія “залучали” не великі міста (традиційні центри медицини чи культу), а невеликі містечка Лідії: Дієсгієрон (демос, іл. 4) та Акрасус (персоналіфікація Сенату, іл. 5).

Іл. 4. Асклепій на монеті з персоналіфікацією демоса з Дієсгієрона в Лідії [8, 2–3; 7, 14].

Іл. 5. Монета з Акрасус на пошанування Сенату з легендою *ΙΕΡΑ ΣΥΝΚΛΗΤΟΣ*. На звороті – Асклепій з Гігією [7, 16] та Асклепій з Гірканіс [8, 10]

Саме ця монета з Акрасус з персоналіфікацією сенату показує, що найчастіше Асклепія в канонічному типі на монетах зображували у супроводі Гігієї. Традиція здебільшого називала цю богиню донькою бога медицини, однак у 67 Орфічному гімні до Асклепія “досконала Гігієя” вважається дружиною Асклепія [18].

Асклепій у супроводі Гігієї стане традиційним і широкоживим типом оздоблення зворотного боку монет з погруддями імператорів та членів їхніх родин за

часів династій Антонінів та Северів, карбованих у лідійських містах Багіс, Саїтта, Нікея Кільбіані, Аполлонія та Мастаура. Однак найцікавішим типом монет буде доповнення цієї композиції постаттю Телесфора. Це божество було пов'язане із Асклепієм, хоча античні джерела не мають узгодженого тлумачення цієї постаті. У “Описі Еллади” Павсаній вважав Алексанора та Евамеріона внуками Асклепія і писав, що їм поставлені статуї. Першому вони приносять цілопальні жертви як герою після заходу Сонця, а Евамеріону приносять жертви як богу. Далі Павсаній пише: “Якщо я правильно припускаю, то того самого Евамеріона жителі Пергаму називала Телесфором (той, який виконує), а жителі Епідавра – Акесієм (цілителем)” [10, кн. II, гл. XI, 7]. З грецької мови Τηλεσφόρος – “той, хто приносить користь”.

Елій Аристид в другій промові згадує Телесфора Пергамського і не один раз в своїх інших промовах говорить про покровительство чи вказівки то Телесфора, то Асклепія [3]. Описуючи оздоровлення Прокла Марін називає Телесфора “Звершителем”, тобто епітетом богів, передусім Зевса. Марін пише, що Телесфор був юним і вродливим хлопцем. З'явившись біля ліжка хворого Прокла він назвав своє ім'я та ім'я хворого, доторкнувся його голови і одразу зникнув [1]. Археологічні джерела вказують, що Телесфора зображували у вигляді дитини в капюшоні так, щоб його рук, а часто і ніг, не було видно. Саме такий вигляд має Телесфор на монетах в композиції з Асклепієм та Гігією із погруддям Септимія Севера (іл. 6) чи Юлії Домни з Саїтти [7, 107], з погруддям Каракалли в Колофоні (9, Supp VI, 143) в Іонії чи на монетах напівавтономного чи псевдоавтономного карбування II ст. н. е. в лідійських містах Гордус-Юлія [4, 158], Атталія [9, 13; 7, 14], Акрасус (іл. 7) тощо.

Іл. 6. Композиція з Асклепія, Гігією та Телесфора на зворотньому боці монети з Саїтти, з погруддям Септимія Севера [7, 89]

Іл. 7. Телесфор на зворотньому боці напівавтономної монети із погруддям Геракла 193–211 рр. н. е., карбованої в Акрасус

Виключно Телесфора зображено на монетах із погруддям Марка Аврелія чи Гети, карбованих у Кільбіані [9, 235].

Також важливим джерелом для вивчення ролі Асклепія, Гігією та інших божеств є медальйони, карбовані здебільшого в Пергамі та, як не дивно, в Феатирі, з різних нагод. Так, на медальйоні з Пергаму з погруддям імператора Антоніна Пія (138–161 рр. н. е.) є постать Асклепія канонічного типу, якого коронує Пергам (епонімне божество Пергаму). Пергам зображений оголеним зі списом в лівій руці. Композицію завершує легенда ΕΠΙ ΣΤΡ ΚΟΥΑΡΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΣ ΤΟ Β ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ (іл. 8). Тобто цей медальйон демонстрував вшанування Асклепія та підкреслення його святилища для міста і провінції.

Іл. 8. Медальйон часів Антоніна Пія з Пергаму [13, 3187]

Іл. 9. Медальйон з погруддям Коммода із статуєю Асклепія та кентаврами [13, 7508]

У тому ж Пергамі в часи Коммода було викарбувано ще кілька цікавих медальйонів із тематикою Асклепія. Зокрема, на *іл. 9* представлено вигляд медальйона на честь підтвердження неокорату і на зворотньому боці показано статую Асклепія з палицею, вміщеною на п’єдестал. З двох боків від нього розміщені два кентаври зі списами, а композицію доповнює легенда ΕΠΙ ΣΤΡ Π Α ΓΛΥΚΩΝΙΑΝΟΥ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ Β ΝΕΟΚΟΡΩΝ.

На меншому за розміром медальйоні з погруддям того самого імператора вміщено постать Асклепія, що сидить на троні із патерою та списом в руках (*іл. 10*). З патері Асклепій годує вужа. Така іконографія (з тронем, списом, патерою) була загалом притаманна для зображення Зевса, Аїда-Гадеса, Аїда-Серапіса, тобто важливих богів-правителів. Цікаво, що на медальйоні є контрамарка із погруддям Каракалли.

З нагоди союзу Пергаму та Ефесу в часах правління Коммода, в тому ж Пергамі з’явився ще один медальйон (*іл. 11*), де Асклепій показаний в композиції із символом Ефесу – статуєю Артеміді Ефеської. Між культовими статуями, в ногах біля Асклепія вміщено омфал, а поміж зображеннями – крилата Ніке коронує обидвох. Завершує композицію легенда, де пояснено причину випуску: ΕΠΙ ΣΤΡΑ ΠΑΠΠΟΥ ΚΟΙΝΟΝ ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΦΕΣΙΩΝ.

Іл. 10. Медальйон із Пергаму з Асклепієм на троні [8, 1303]

Іл. 11. Медальйон на честь союзу Пергаму та Ефесу [8, 354-355]

Існувала також простіша версія цієї композиції, де Асклепій був звернений до Артеміді Ефеської (*іл. 12*).

У Феатирі викрбувано медальйон з погруддям Коммода (і двома контрамарками у вигляді погруддя Каракалли), де на зворотньому боці є поєднання канонічного зображення Асклепія та Аполлона Тиримнейського з лавровою гілкою в руці (*іл. 13*).

Іл. 12. Варіант медальйону на честь союзу Пергаму та Ефесу [13, 3285; 5, 1532]

Іл. 13. Асклепій та Аполлон Тиримнейський [7, 211]

Неможна оминати увагою і той факт, що зображення Асклепія у поєднанні із погруддям Коммода було єдиним випуском монет після V ст. до н. е. містечка Гаргара в Троаді (іл. 14). Також важливо є те, що Асклепій в карбуванні Коммода та Септимія Севера у різних місцевостях імперії був представлений чи не найширше, хоча в писемних джерелах немає інформації про якусь прихильність імператорів до цього божества.

Іл. 14. Монета із зображенням Асклепія з м. Гаргара [9, 655]

Іл. 15. Медальйон з нагоди альянсу Феатири та Пергаму із погруддям Септимія Севера [5, 2299-2300; 9, 932; 9, 1493; 7, 283]

В часи правління Септимія Севера між Феатиною в Лідії та Пергамом у Мисії було укладено союзницьку угоду, що і стало нагодою для випуску наступного медальйона, де Пергам був представлений власне Асклепієм, а Феатира – Аполлоном Тиримнейським (іл. 15). Легенда навколо них зазначала наступне: ΕΠΙ ΣΤΡΑ ΜΟΣΧΟΥ Β ΠΕΡΓΑΜΗΝΩ ΘΥΑΤΕΙΡΗΝΩΝ ΟΜΟΝΟΙΑ.

Союз Косу та Галікарнасу в Карії теж був закріплений карбуванням монети із погруддям Каракалли та Гети з одного боку, та Аполлона Даліоса з лірою в руках і Асклепія з палицею та вужем (іл. 16).

Наостанок слід згадати постать Асклепія в карбуванні імператора Каракалли в часи його одноосібного правління. Тут ми не маємо свідчень про ініціативу місцевого населення, а лише про імператорську волю. Однак ці приклади вказують на авторитет святилища та його значення в досліджуваній час. Геродіан вказує, що після залагодження справ в Македонії імператор переправляється до Азії і цілеспрямовано зупиняється в Асклепійоні в Пергамі “тому що йому захотілось скористатись цілительною силою Асклепія”. Далі Геродіан вказує, що Каракалла вдосталь надивився там снів [6, 4.8]. Під час розкопок в Пергамі було знайдено доволі пошкоджену голову Каракалли та постамент від статуї, яка, ймовірно, стояла в Асклепійоні.

Іл. 16. Монета на честь союзу Косу та Галікарнасу [4, 386]

Іл. 17. Імператор Каракалла верхи протягує руку до статуї Асклепія, який тримає в руках зображення Тюхе

Натомість у медальйонах Каракалли з Пергаму показано його вшанування місцевих божеств і вищих сил долі, адже на *іл. 17* представлено Асклепія з богинею Тюхе в руках [8, 319], а на *іл. 18* – показані військові успіхи Каракалли і Асклепія, які можна трактувати як символ Пергаму.

Іл. 18. Імператор Каракалла на медальйоні з Пергаму у військовому вбранні сидить верхи перед статуєю Асклепія, звертаючись з піднятою рукою до солдата позаду коня [8, 321]

Іл. 19. Медальйон з Адріанотери в Місії, де на зворотньому боці показано Каракаллу у військовому вбранні, зі списом в лівій руці. Правою рукою він потискає руку Асклепію, а зліва його коронує Тюхе

До слова, ці медальйони підтверджували право неокорату, надане імператором святиням Пергаму й інших міст. Таким чином знову можна говорити про державницьке значення культу Асклепія.

Медальйони карбувались також і в інших містах провінції Азія, але їх метою було підкреслити певну “благословенність” Каракалли через опіку Асклепія та виконання священних обов’язків.

Іл. 20. Медальйон з Нікеї Кільбіані

В сюжеті медальйону з Нікеї Кільбіані (*іл. 20*) показано Асклепія, Телесфору та Гігією, яких через вітвар вшановує Каракалла у військовому спорядженні [15, 2992; 7, 106].

Іншу сюжетну лінію становили монети, де імператор Каракалла навпроти храму зі статуєю Асклепія, спостерігає (?) за принесенням в жертву тварини.

Із представленою аналізу писемних та нумізматичних джерел можна зробити наступні висновки. По-перше, Асклепій, як покровитель лікарської справи, поруч із такими важливими божествами як Артеміда Ефеська, Аполлон Тиримнейський чи Тюхе також використовувався магістратами міст для самопрезентації регіону та підкреслення його ідентичності. Сам бог лікарської справи пройшов довгу еволюцію в світоглядних традиціях мешканців регіону. Також важливим є те, що джерела показують відсутність чіткої ієрархії в родинних зв'язках Асклепія та синкретизм постаті Телесфора, якого прийнято вважати кельтським богом, привнесеного до Анатолії і звідси поширеного на території вздовж Дунаю. Поширення відомостей про Телесфора відбувається в епоху правління Адріана, хоча більш значимим в карбуванні провінції Азія він стає в часи Марка Аврелія. До постаті Асклепія та його родичів звертались магістрати міст Лідії та Фригії, тоді як основними центрами культу були Пергам в Місії та острів Кос, де, до певного часу, бог-патрон не був важливим символом самопрезентації. Використання в контексті неокорату композиції з Асклепієм могло свідчити про те, що підкреслювалось право культу саме цього бога, а не храму божественного імператора. Також нумізматичні свідчення можна вважати передумовою для пошуків в містах Лідії (Саїтті, Акрасусі, Гірганісі) решток храму чи навіть комплексу на честь богів-цілителів.

1. Марин. Прокл или о счастье. URL: <http://psylib.org.ua/books/diogen/txt14.htm>.
2. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с. ISBN 966-500-022-5.
3. Aristides Aelius. Aristides. ex recensione Guilielmi Dindorfii. Leipzig. Weidmann, 1829. 1-2. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0588%3Atext%3D2%3Ajebb+page%3D10>.
4. Breitenstein N. Sylloge Nummorum Graecorum: The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Copenhagen: Einar Munksgaard, 1947. Vol. 27. Lydia, Part 1: Acrasus – Saïtta. 347 s.
5. Franke P. R., Noellé M. K. Die Homonoia-Münzen Kleinasiens und der thrakischen Randgebiete. *Saarbrücker Studien zur Archäologie und Alten Geschichte*. Berlin, 1997. Band 10. XIX, 242 p.
6. Herodian. History of the Roman Empire. URL: <https://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/herodian-4.8/>.
7. Kurth D. Greek and Roman Provincial Coins – Lydia. Istanbul, 2020. 326 p.
8. Mattingly H., Carson R. Coins of the Roman Empire in the British Museum. London, 1923. 456 p.
9. Mionnet T. Description de Medailes antiques grecques et romaines. Paris, IV (Lydia – Armenia.). 1809.
10. Pausanias. Pausanias Description of Greece with an English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D2%3Achapter%3D11%3Asection%3D7>.
11. Pindar Pythian Ode 3. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0162%3Abook%3DP.%3Apoem%3D3>.

12. Pseudo-Cornutus. *Przegląd Greckich Poglądów Na Bogów (Epidrome)*. Olsztyn: Wydział Teologii UWM, 2016. 125 s.
13. Roman Provincial Coinage Online. URL: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>.
145. Nicolet H. *Sylloge Nummorum Graecorum, France, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles*. Paris, 2001. Vol. 5: Mysia. 203 s.
15. *Sylloge Nummorum Graecorum / Sammlung Hans von Aulock*. Berlin, 1957. Vol. 1: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lesbos, Ionia. 405 s.
16. Tahberer B., Uzel I. Antik Kilikya Sikkelerinde Asklepios Kültü. *Bellesten*. 2005. Silt 69. S. 9–58. URL: <https://doi.org/10.37879/bellesten.2005.9>.
17. Tahberer B. Asklepios ve Antik Sikkelerde Sağlık Tanrısı İnancı. URL: https://www.academia.edu/27404172/Asklepios_ve_Antik_Sikkelerde_Sa%C4%9Fl%C4%B1k_Tanr%C4%B1s%C4%B1_%C4%B0nanc%C4%B1.
18. THE ORPHIC HYMN TO ASKLIPIÓS. URL: <https://sites.google.com/a/hellenicgods.org/www/the-orphic-hymn-to-asclepius>.
19. Uzel I. Anadolu Antik Şehir Sikkelerinde Asklepios Kültü. Ankara, 1997. XII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. S. 90–119.

References

1. Marin. Prokl ili o schastije. Retrieved from <http://psylib.org.ua/books/diogenl/txt14.htm> (in Ukr.).
2. Platon. (2000). *Derzawa / per. z davnogr. D. Koval*, Kiev (in Ukr.).
3. Aristides, Aelius. (1829). *Aristides. ex recensione Guilielmi Dindorfii*, Leipzig, Weidmann, 1-2. Retrieved from <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0588%3Atext%3D2%3Ajebb+page%3D10> (in Greek).
4. Breitenstein, N. (1947). *Sylloge Nummorum Graecorum: The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Lydia, (27), Part 1: Acrasus – Saïtta, 347* (in Eng.).
5. Franke, P. R., Noellé, M. K. (1997). *Die Homonoia-Münzen Kleinasiens und der thrakischen Randgebiete, Saarbrücken* (in Deut.).
6. Herodian. *History of the Roman Empire*. Retrieved from <https://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/herodian-4.8/> (in Eng.).
7. Kurth, D. (2020). *Greek and Roman Provincial Coins – Lydia, Istanbul* (in Eng.).
8. Mattingly, H., Carson, R. (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, London* (in Eng.).
9. Mionnet, T. (1809). *Description de Medailes antiques grecques et romaines, Paris, IV (Lydia-Armenia.)* (in Eng.).
10. (1918). *Pausanias. Pausanias Description of Greece with an English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes, Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd.* Retrieved from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D2%3Achapter%3D11%3Asection%3D7> (in Eng.).
11. Pindar Pythian Ode 3 Retrieved from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0162%3Abook%3DP.%3Apoem%3D3> (in Eng.).